

N. Iorga

Cum au fost și cum trebuie să fie Bucureștii

Conferință ținută în 1930 la
societatea „Bucureștii Vechi“

«DATINA ROMÂNEASCĂ»

VALENI-DE-MUMTE

1932

Cum au fost și cum trebuie să fie Bucureștii

— Conferință ținută în 1930 la societatea „Bucureștii Vechi” —
de N. Iorga.

Doamnelor și domnilor,

Înainte de a începe să vă vorbesc despre subiectul, pe care mi l-am ales, dați-mi voie să fac o observație. Cred că această catedră, de pe care vorbesc, este puțințel de prisos. Catedrele sânt de prisos oriunde, dar mai ales într'o sală așa de mică precum e aceasta. De aceea eu aș ruga pe d. Moșil s'o întrebuințeze aiurea sau s'o dăruiască Universității.

Nu se poate spune, în genere, cât de rău a făcut, în societatea românească, catedra. Cunosc oameni tineri, oameni foarte cum se cade, foarte modești, pe cari i-am avut une ori elevi și cari, atunci când au ajuns să se suie pe catedră, s'a petrecut în ei o schimbare catastrofală: imediat s'au transformat în genii revoluționare, în descoperitori de noi metode în istoria Românilor și în Istoria universală. M'am întrebat: de unde vine această catastrofală prefacere? Ea nu poate să vie, de sigur, de la foștii miei elevi, cari sânt oameni inteligenți și cu cultură aleasă. Eu dau toată vina pe catedră. Nu se poate arăta în destul câte nenorociri li-a adus catedra. Când simte cineva supt picioare scândura aceasta mai ridicată, imediat își iese din fire.

De aceea, d-le Moșil, eu te rog să întrebuințezi această catedră pentru alt scop: să nu crezi grandomani prin catedra de aici, c. s'o dai acolo unde grandomanii sânt gata făcuți, astfel ca d-ta să nu mai porți niciun fel de răspundere.

Tot ca o mică introducere trebuie să adaug că, de câte ori vin la Archivele Statului, am o deosebită plăcere când văd că s'a făcut aici un fel de gospodărie ardelenescă. Într'un rând chiar dădusem d-lui Moșil ideea, care mi se pare că este pe cale de a se înfăptui, de a face aici plantații, orice ar zice Biserica ortodoxă română, care de o bucată de vreme vrea să ne go-

nească, cu Archive, cu aşezăminte, cu Musee de pretutindeni unde îşi arogă un drept de stăpânire. Eu cred că d-sa nu trebuie să aştepte ca, din mila lui Dumnezeu, reprezentat prin Biserica ortodoxă, să răsară copacii cari n'au fost sădiţi, ci să sădească d-lui aceşti copaci, şi să facă o frumoasă grădină, care să încunjure în chipul cel mai potrivit acest palat al Archivelor, datorit răposatului Onciul, lucru pentru care toată cultura românească i-a rămas recunoscătoare, dar care palat are nevoie de anumite reparaţii, pe care bugetul Statului, de multe ori, nu le îngăduie, de şi ruina este de toată evidenţa. Se pare însă că ruina Statului român este încă mai evidentă decât ruina Archivelor Statului, aşa încât, între cele două ruini, nu se poate ajunge la o înţelegere.

Doresc, pe de altă parte, tot ca introducerea, ca fostul şi simpaticul meu elev, d. Moisil, să rămână aici şi după aceea lege a cumulului, care rezultă din descoperirea că aceia cari pradă mai mult Statul român sânt intelectualii, cari, întâmplându-se să aibă două catedre, aceasta este o formidabilă risipă, care se **compensează puţin**tel numai prin economiile care se fac la deosebitele organizaţii autonome, care organizaţii autonome, aducând un spor, fireşte că îşi pot permite să ia oricât. Eu doresc, prin urmare, să găsim un mijloc la Cameră ca d. Moisil să poată rămânea aici, de şi nu ştiu cum se va putea ajunge la aceasta, căci până acum mi s'au înfăţişat vre-o patru, cinci proiecte. Ceia ce se votează astăzi este transformat a doua zi.

Tot la introducerea aş avea de adăus încă un lucru. Societatea aceasta a „Bucureştilor Vechi” nu este cea d'întăiu societate alcătuită aici, în Bucureşti, pentru îngrijirea oraşului. Din păcate însă, după discursurile de la început, de obicei nu urmează nimic. Românul se plăteşte cu un discurs şi după aceea se duce acasă. A mai existat o societate de felul acesteia. Ştiu că a ținut un discurs, un foarte frumos discurs, şi amicul meu d. Argetoianu, acum doi sau trei ani de zile, cu privire la un întreg plan de lucrări. Dar se vede că nu s'a făcut nimic decât că d. Argetoianu a cumpărat — şi trebuie să-i fim foarte mulţămitori pentru aceasta — un admirabil album al Vechilor Bucureşti, care album ar trebui să fie adus şi la cunoştinţa publicului, prin reproduceri. Albumul e al lui Preziosi. L-am răsfoit şi eu cândva şi este în adevăr o minune ca un bărbat politic român să cheltuiască pentru un asemenea scop 60.000 de lei

din banii săi, pe când ar fi trebuit să facă altfel: să cheltuiască 60.000 de lei din banii Statului și după aceea să-și atribuie 60.000 de lei pentru osteneala pe care a avut-o de a lua 60.000 de lei din banii Statului. Serviciile care se aduc Statului trebuie plătite.

Începând aceste conferințe cu privire la Bucureștii Vechi, doresc societății celeilalte, care este mai veche decât societatea nouă pentru Bucureștii Vechi, îi doresc să învie și, înviind, să se poată face o împărțire, astfel ca societatea veche să se ocupe de Bucureștii Noi și societatea nouă, cum este planul nostru, să se ocupe de Bucureștii Vechi. Numai acolo unde este o contradicție este și viață și din contradicția aceasta poate să iasă ceva.

Dar, doamnelor și domnilor, eu nu sânt aici ca să vă presint numai palavre de acestea introductive, ci mi s'a dat să aleg un subiect și subiectul acesta, care este în legătură și cu o sentimentalitate, reunită cu un romantism înapoiat al meu, este acesta: ce a rămas din Vechii București?

Eu zic din „Vechii” București, nu din „vechiul” București, fiindcă trebuie să sacrificăm puținel și gramaticii. Am sacrificat atâta gramatică bunului simț, încât a venit vremea să sacrificăm și puținel bun simț, gramaticii. Prin urmare zic: „Bucureștii Vechi”. Altceva este Iașul, care nu este la plural; l-au făcut la plural domnii de acolo, cari, se știe, cei mai mulți sânt cu desăvârșire eterodocși și prin urmare eterodocși și în acest domeniu. Dar Iașul este târgul lui Iaș, și n'au fost mai mulți Iași; este o persoană, este moșul întemeietor al Iașului. Avem și în județul Argeș un sat care se chiamă Iași, al cărui nume vine de la întemeietorul lui, probabil, Iacob.

Ce a rămas prin urmare din Vechii București? Acești Vechi București existau încă până la 1850-60. Schimbarea cea mare, de la Vechii București la cei Noi, s'a făcut numai de la această dată, anume în perioada pe care aș numi-o: perioada de „iconoclastm”. Căci am avut și noi iconoclastm, această sfărâmare a tuturor lucrurilor în legătură cu trecutul nostru. O neînțelegere complectă, o ignoranță crasă, o pretenție obraznică au schimbat cu desăvârșire tot caracterul țării. Acum, noi predicăm întoarcerea la acest trecut și vom avea de întâmpinat mari greutăți, dar la aceasta trebuie să ne întoarcem, fiindcă Vechii București sânt

o creațiune a nației noastre, sânt originalitatea noastră, sânt tot ce am fost în stare să facem.

Schimbarea aceasta datează, am zis, de la 1850, dar mai ales de la 1860, datorită unor modificări cu totul greșite făcute încă de pe vremea lui Vodă-Bibescu și Vodă-Știrbei. Atunci au început a se strica vechile mănăstiri ale noastre, atunci s'a creat din nou Bistrița, s'a dat un nou caracter Tismanei, atunci s'a pus catapeteasma gotică înaintea mormântului lui Mihai Viteazul și s'a acoperit cu o formidabilă tencuială, foarte resistentă, frescele de la Dealu.

Comisiunea Monumentelor Istorice este în fiecare zi batjocurită. Chiar și acum a trebuit să intervenim împotriva unei grosolane campanii, care ne-a acusat **ca hoți de lucruri sfinte!** D. Grigore Filipescu, directorul „Epocei”, s'a grăbit imediat să facă loc scrisorii noastre de rectificare și a oprit pe domnul care a scris acest articol de a reveni, căci, altfel, ajungea, cum era și firesc, la jurați.

Dar Comisiunea Monumentelor Istorice a căutat să vadă dacă la Dealu nu există fresce. Fresce există, numai că aceste fresce sânt la o mare adâncime, iar cimentul de la suprafață este așa de tare încât nu ne putem încumeta să facem această lucrare.

Ceia ce se începuse, cu cele mai bune intenții, de Bibescu și Știrbei, s'a continuat de la 1850-60 înainte de aceiași oameni, supt influența acelorasi idei.

Să-mi dați voie să deschid aici o altă parentesă, cuprinzând o laudă meritată pentru un om care nu s'a lăsat atras de acest curent, un om care a avut și el țara în mână, dar care a înțeles, pe când ceilalți au avut țara în mână și intenții bune, dar n'au înțeles. E vorba de Alexandru Ghica, Caimacamul Munteniei d'inaintea momentului Unirii. Acesta făcuse în țară cam aceleași studii, studii foarte bune, pe care le făcuse și Bibescu și Știrbei, la Paris, dar socialmente era mai mult un om de țară. Adversarii lui făceau glume pe socoteala lui, zicând: „Alexandru Ghica n'a făcut nimical”, ceia ce nu este adevărat. În orice cas este mai bine să nu faci nimic în acest domeniu, decât să faci rău. Dar nu este adevărat că n'a făcut nimic. Eu am publicat o hotărâre a lui Alexandru Ghica, cu privire la biserica episcopală de la Argeș, în care spune cam așa: „această lucrare este foarte gingașă, și nu trebuie atinsă decât cu cea mai mare îngrijire”. Aceasta face cea mai mare onoare simțului lui

Ghica și, dacă pe vremea lui s'ar fi început reparația bisericii episcopale de la Argeș, această biserică n'ar avea caracterul de acum și nu s'ar fi întrebuintat procedeele barbare, din nenorocire și pentru scopuri budgetare personale, ale lui Lecomte du Noüy. El avea și o administrație financiară, emitea mandate de plată, și-i convenia mai mult să dărâme și să clădească apoi, decât să îngrijească de clădirea veche, foarte solidă, care nu se cerea de loc să fie dărâmată pentru a reveni într'o stare mai bună.

Țin, cu această ocazie, să mai adaug încă pe un cunoscător al rosturilor acestora vechi. Am avut cândva în mână corespondența pictorului Teodor Aman, care corespondență se păstrează și acum la Museul Aman din Craiova. Sânt acolo două scrisori ale lui Aman cu privire la reparațiile de la Argeș, scrisori foarte interesante, în care el, de la început, s'a declarat contra sistemului lui Lecomte du Noüy. El spune: voim să facem ceva asemănător cu lucrările de artă ale cofetarilor din Paris! I s'a atras atenția că în felul acesta se supără anumite persoane care doriau numai decât reparația, și a fost invitat să retracteze. Am resumat undeva aceste scrisori în care Aman spune: dacă mă siliți, atunci voi reveni, dar voi reveni cu mult mai aspru decât prima oară. Și, atunci, nimeni n'a mai încercat să-l facă pe Aman să revie asupra criticei, atât de îndreptățite, pe care o făcuse.

Motivul pentru care s'a săvârșit această așa de gravă greșală, este o educație în străinătate fără nicio pregătire prealabilă în țară. Aceasta a prăpădit și Vechii București, cum a prăpădit atât de interesantul caracter al țerii noastre de la un capăt la altul.

Multe familii boierești și chiar negustorești și-au trimes copiii de mici la Paris. Oamenii aceștia au crescut într'o atmosferă revoluționară, anti-religioasă, dușmană trecutului. Au venit ca niște inovatori ridicoli, fără niciun simț pentru dezvoltarea trecutului istoric. Eu și astăzi sânt împotriva învățaturii în străinătate fără foarte multe garanții. Eu însumi conduc o școală acolo și nu sânt totdeauna mulțămit, nu de studiile făcute de membrii Școlii de la Fontenay-aux-Roses, dar de visele cu care se întorc unii de acolo, cari își închipuie că, fiind puși în contact cu știința franceză, sânt altceva decât indigenii. În ce mă privește, indigen m'am dus, indigen m'am întors, și cât se poate

de autohton. Și-mi pare rău că nu există la vama țerii noastre niște foarfece autohtone, care să taie partea de nas care a crescut în străinătate și pe care ar trebui s'o trimetem înapoi, unde autohtonul și-a făcut studiile, dar unde n'a învățat să cunoască măsura.

Au trăit într'un oraș cu străzi drepte, cu clădiri înalte, toate de același tip, lipite una de alta, și au venit înapoi într'o țară care are orașe de un caracter cu totul deosebit. Intre București și Brașov, dar mai ales Sibiu sau Sighișoara, este o deosebire esențială, pe care niciodată n'o vom putea înlătura. Cum este absurd să ceri Sasului de la Sighișoara să dărâme casele lipite una de alta ca să facă o grădină sau o livadă între ele; — el n'ar admite niciodată să existe o astfel de distanță între casa lui și a vecinului lui—, tot așa este de absurd să vii aici și să înlocuiești prin blocuri de case un oraș format din reuniunea mai multor sate.

Căci așa sânt toate orașele noastre: fiecare biserică, afară de bisericile venite mai târziu, a însemnat o așezare rurală, care s'a păstrat cu un anumit caracter, Domnul alegându-și reședința, boierii făcându-și cartierul lor, negustorii, în Lipscani orașul lor ș. a. m. d.

Toti inovatorii aceștia n'au avut nici cea mai mică înțelegere a caracterului orașelor românești. Ne-am pomenit, astfel, cu un amestec grozav de elemente diferite, cu străzi care au devenit dintr'o dată comerciale, dar băgate în centre pur sociale. Este un adevărat haos și, orașul fiind foarte întins, toate rosturile practice sânt împiedecate prin acest fabulos amestec. De exemplu, merge cineva pe cheiul Dâmboviței. Vede o imensă clădire, fără nicio perspectivă, care stă să cadă în Dâmbovița. Acesta este Palatul Justiției.

Dâmbovița trebuia păstrată, sau ca un râuleț de munte sau, altfel, cu banii cari s'au cheltuit, se puteau pietruii malurile. De îndată ce ai făcut un râu drept cum este acum, prin tăietura practică în momentul canalisării, evident că aceasta trebuia să atragă după sine și anumite lucrări. Alceva era râulețul care curgea prin grădini și livezi și care nu era observat, chiar dacă era urât și murdar: aceasta privia pe particularul prin grădina căruia trecea. Dar acum, când el formează o tăietură dreaptă, care străbate orașul întreg, evident că nu-l poți lăsa ca o râpă. A fost o rușine pentru mine când, acum câțiva vreme, a venit un bătrân învățat străin și m'a întrebat, trecând

pe lângă Dâmbovița: ce este râpa aceasta?—Râpa aceasta este Seina Bucureștilor, numai că s'a uitat pietruirea. Să zicem că nu sânt mijloacele trebuincioase pentru o pietruire a malurilor Dâmboviței, dar eu am văzut, la Dresda, marginile largului râu care străbate orașul, transformate în grădini, care se închișiază unor particulari, de oare ce au un pământ vegetal foarte bun. La noi, chiar copacii aceștia, cari sânt puși pe malul Dâmboviței, nu fac altceva decât să provoace neconținută ruinare a malurilor, în loc să se fi pus flori, care nu strică nimic.

Nu s'a înțeles, prin urmare, faptul că Bucureștii sânt alcătuiți din grupe care fiecare își au caracterul lor particular. Astfel s'a ajuns de s'a ridicat Palatul acesta de Justiție drept de-așupra râului, având în fund unul din cele mai murdare maidane, care se pot închipui, Este o rușine când trece cineva pe acolo și vede maidanul acesta, cu împrejmuirea lui de uluce, cum sânt de altfel împrejmuite toate maidanele, atât de numeroase, de la noi, menținute grație unei nerușinate patrii de câștig a proprietarilor lor¹. Fiecare își închipuie că are acolo milioane de lei! Împrejmuirea aceasta cu uluci sau cu ostrețe, cum se zice în Moldova, este inadmisibilă. Proprietarul care nu clădește trebuie să fie pus la un imposit special, și, în orice cas, Primăria trebuie să intervină ca să prefacă acest maidan spurcat, ori într'un parc deschis copiilor mahalalei, ori într'o grădină cu flori, ori, la urma urmelor, să fie mai curând porumb, decât buruieni. Iar, în ce privește împrejmuirea, ea nu poate să fie alcătuită din ulucile acelea din care fiecare mahalagiu care are nevoie de lemne rupe din când în când câte o bucată și o pune pe foc. Aceasta nu mai samănă a sat românesc, ci a metropolă țigănească, și între un sătuleț românesc, cât de îndepărtat, și o metropolă țigănească este o foarte mare deosebire.

Dar Palatul acesta de Justiție este foarte aproape de cârciume asămănătoare cu cele care se întâlnesc pe Bărăgan. Astăzi nu există cartiere specializate. Vechea minte bună a Bucureșteanului cerea această specializare. În jurul Palatului Domnesc erau oficiile. Pe când acum Ministerele sânt risipite în atâtea clădiri, ba chiar risipite pe bucăți, o parte a oficiului într'un loc, altă parte într'alt loc, de unde și nevoia acesta de au-

¹ Acuma, ca președinte al Consiliului, înlătur această rușine.

tomobile, ca să te poți transporta de la un oficiu la altul. În vremea veche, când aveai nevoie de o cumpărătură, știai care este cartierul unde se va găsi acea cumpărătură. Știai că acolo sânt Gabrovenii, dincolo Lipșcanii. Cei vechi erau oameni foarte cuminți, învățați printr'o experiență de mai multe secole să alcătuiască un oraș rânduitor și cu cartiere bine organizate.

Ei bine, orașul acesta a căzut în cea mai cumplită anarhie.

Lumea bogată și mai pretențioasă și-a clădit case la fel cu cele de la Paris; oamenii mai modești își aduceau meșteri sași, cari făceau case asemănătoare cu casele Sașilor din Ardeal: casa aceia neprietenoasă, vagonul sau, mai bine, seria aceia de vagoane, cu odaia de dormit tocmai în fundul cel mai rău mirositor al casei, iar în față salonul cu două ferestre, tocmai bine potrivit pentru ca tot praful să între pe fereastră și pentru ca, atunci când e noroiu, fațada să fie stropită de sus până jos. Pe când omul are destul loc înlăuntru și ar fi putut să-și clădească locuința cu fața la stradă, dar având, între casă și stradă, o grădiniță, așa cum sânt toate casele românești.

Prin urmare a fost, întâiu, o pretențioasă fasă occidentală; pe urmă, pentru oamenii cu punga mai mică, moda săsească, a caselor cu colul la stradă. La capăt, ne-a apucat un fel de manie de artă așa-zisă românească. Au răsărit casele acelea cu coloanele foarte groase, care nu au niciun fel de rost. De almințeri coloana represintă cam a zecea parte din fațadă. Ferestrele sânt foarte mici, așa că înlăuntru este un întunec complex. Un acoperiș Tormidabil, care își are rostul ca să fie acoperit cu șindilă, nu cu țigla. Pe lângă toate acestea, fiecare are voie să-și așeze casa așa cum vrea.

Dacă o ia cineva de-a lungul Bulevardului și vede câte stiluri de case sânt, rămâne în adevăr uimit. Este o expoziție de istorie a gustului urât în domeniul arhitecturii. Primăria niciodată n'a căutat să dea un caracter unitar unei străzi, presintându-și sufragiul, mai mult sau mai puțin universal: în absoluta ei ignoranță și în totala ei lipsă de gust, a lăsat pe fiecare să facă ce vrea. Sânt sigur că, dacă nu acum, când se arată unele intenții bune, pe care nu este bine să le descurajăm, dar ieri, dacă ar fi venit cineva să spună că vrea să-și clădească o casă în stil chinez sau iapones, ar fi căpătat imediat autorizația, supt cuvânt că aceasta contribuie la pitorescul orașului. Pe când, în America, pe vremea când au venit Chinesii și

s'au așezat la San-Francisco, s'au luat imediat măsuri ca ei să se fixeze într'un anumit cartier, unde să-și facă toate rosturile lor, iar în afară de acest cartier ei să nu poată clădi nicio casă în stil chinez. De alminteri, în toată America nu poți pune oriunde un „sky-scraper” (zgârie-nori); acestea sânt îngăduite numai într'ce anumită parte a orașului. Numai vorbesc de ce s'a făcut în orașele pioase din Europa. Cine s'ar putea gândi, spre ex., la Bruges, să clădească o casă în alt stil decât acela al orașului! La Nürnberg niciodată un cetățean de acolo nu a avut ideea să facă o casă în stil secesionist și niciodată nu s'ar fi găsit un comitet de proști din sânul Consiliului Comunal care să admită asemenea lucru. De aceia orașul își păstrează un caracter propriu.

Bucureștii au ajuns încă un oraș care are și foarte multe case frumoase, dar care, în întregimea lui, este lipsit complet de caracter. Cel din urmă sat are mai mult caracter decât capitala României-Mari.

Din fericire, opera aceasta de distrugere nu a înlăturat totul. Să vedem ce a rămas și cum s'ar păstra ce a rămas și cum, în jurul lucrurilor care au rămas, s'ar putea lua anumite măsuri, care să le pună în valoare. Aceasta este problema care se presintă astăzi pentru noi.

Dacă doritorii de a clădi un nou oraș 'ar fi avut minte, pe lângă învățătură, lucrurile ar fi cu totul deosebite. Iată, ieri în Cameră, la un anume moment, erau strigăte de o parte și de alta. Nu știu care striga că anume dintre colegii săi nu au diplome. Și, atunci, un țeran din Banat a spus: „mulți au diplome, dar mincea lor e neagră ca noapcea”! A nemerit-o foarte bine țeranul deputat din Banat. Dacă oamenii aceștia, pe lângă învățătură, ar fi avut și minte, ar fi făcut un lucru. Este indiscutabil că nu se putea să fie Capitala Statului român asemenea cu ce erau Vechii București. În această privință nu se poate discuta. Dar în jurul Bucureștilor sânt enorme terenuri, foarte potrivite pentru clădiri. Aici nu avem a face cu un oraș închis între stânci, așa ca să trebuiască să dărâmi pentru ca să clădești, cum s'a întâmplat cu New-Yorkul. La noi se putea foarte bine păstra vechiul oraș și, alături, să se clădească un oraș nou, Numai de la Șosea înainte se face un oraș nou, cu oarecare unitate, clădit într'un anume moment, supt influența unui anume gust, indiferent dacă acest gust este bun sau rău; un lucru este

sigur, că există o asămănare între casele de acolo, care, de al-minteri, sânt bine construite. Trotuarele însă sânt îngrozitoare, iar plantația este lăsată ca în maidanele cele mai proaste. Sânt parcuri de acestea rotunde în care cresc toate varietățile de mătrăgună și de măsălarită și unde oricine vrea poate să arunce hârtii și tot felul de murdării, considerând locul acesta ca un deposit anume indicat.

Prin urmare se poate crea un oraș nou, comercial. În lunga mea experiență de călătorii în largul lumii — călătorii făcute pe socoteala mea proprie, dar spre folosul țerii mele—, am avut ocazia să văd orașe de felul acesta. Iată Siena, cel mai caracteristic oraș din Toscana, pe care ar trebui să-l cerceteze oricine, ca să primească și o lecție de gust și o lecție de pietate. Vechea Sienă are străzile foarte înguste, pe care, totuși, circulă automobilele și printre ele, cu o însușire înăscută, Sienesul reușește să se strecoare fără să fie strivit. Nu s'a atins nimeni de o singură clădire din vechea Sienă. Alături însă este un oraș modern, franc modern, fără niciun fel de pretenție de vechime. Iți trebuie una, stai în vechia Sienă, iți trebuie alta, te duci în orașul cel nou.

La noi, însă, împietându-se neconținut asupra vechiului oraș, cea mai mare parte din clădirile vechi au dispărut. Calea Victoriei mai păstrează ceva din ele, dar foarte puțin. Unele din aceste case au fost total transformate, sau înlocuite, cum este, spre exemplu, cu noua casă Cantacuzino, făcută de arhitectul Berindei, dar o asemenea clădire nu se potrivește de loc pe Calea Victoriei, cu toată lumina electrică ce făcea să strălucească ochii leilor de pe scara principală. O casă atât de pretențioasă este, de sigur, cu mult mai potrivită cu aceia ce este acolo astăzi decât cu ce era până acum. Pentru parvenitismul politic, represintat prin birourile primului ministru, este tot ce poate fi mai potrivit. Ai crede că acela care a clădit-o atunci, a prevăzut ce va fi mai târziu!

În afară de aceasta mai sânt câteva case vechi boierești, cum este casa Manu. De câte ori trec pe acolo, mă gândesc cu teamă să nu vie vre-o societate anonimă care să aibă nevoie de ea și s'o transforme, în felul cum a fost transformată casa lui Marghiloman, care și ea, când a fost făcută, a înlocuit o clădire mult mai simpatică. Casa lui Marghiloman, transformată în expoziția aceasta de automobile! Înțeleg grajdul, care nu avea ce căuta acolo și care s'a transformat în deposit de automobile. Dar

nimeni din noi n'ar dori ca locuința lui, cât de modestă, să fie transformată într'un grajd, fie pentru cai, fie pentru mașini care resumă într'însele puterea a nu știu câți cai.

Casele acestea boierești s'au păstrat în foarte mică măsură. Astfel este greoaia casă Vernescu, care nu are niciun fel de rost și care s'a prefăcut într'un Ministeriu tot așa de banal, prin acțiunea lui, cum este banal localul în care s'a instalat.

Academia Română este instalată în două case boierești, care nu s'au putut lega între ele, și pe urmă s'a mai făcut și un deposit de cărți, monumental, dar extraordinar de urât, tocmai în fundul curții. În față este fostul Ministeriu al Justiției, care este tot ce poate fi mai șters. Precum vedeși, grupul de case ale Academiei Române arată haosul în care am căzut: o casă mai înaltă legată cu o casă mai joasă: în fund ridicat mausoleul acesta de cărți, iar în față așternută o fațadă fără casă; fiindcă aceasta este fostul Ministeriu al justiției: o fațadă fără casă. Și eu prefer o casă fără fațadă, care servește la ceva, decât o fațadă banală, fără niciun fel de casă în spatele ei.

Dacă merge cineva mai departe, vede o casă particulară, foarte pretențioasă, cu tot felul de colți de metal, care se ridică de-asupra felinarelor și, dincolo de această absurdă construcție, Ministeriul de Finanțe, pentru ca în față să fie o casă gotică, așezată strâmb, clădită de răposatul Gheorghe Știrbei, care și ea la rândul ei se lovește de o căsuță mai mică, aparținând aceleiași familii și e în legătură cu foarte armoniosul palat, dar, foarte părăsit, în ce privește grădina din fund, pe care l-a clădit Vodă Știrbei.

După aceia întri în vălmășagul de case care, de o parte și de alta, împodobesc, dacă se poate spune așa, strada în vârtecuș, care este principala arteră de circulație a Bucureștilor.

Eu înțeleg, incontestabil, acest sacrificiu al pușinelor rămășițe din vechile clădiri care există; însă ar trebui să se facă o selecție. Comisiunea Monumentelor Istorice, dacă ar avea mai mulți funcționari — căci nu avem funcționari; lucrăm cu funcționarii Ministeriului Cultelor, iar, în ce privește veniturile, sânt așa de puține încât abia ni ajung ca să împiedecăm de a cădea unele construcții—, Comisiunea Monumentelor Istorice ar putea să facă alegerea unor clădiri, care, ele cel puțin, să nu poată fi atinse. Eu am propus cândva lucrul acesta, dar scrupulele veneratului nostru președinte al Camerei, d. Șt. Cicio Pop, m'au împiedecat de a prezenta proiectul de lege din ini-

țiativă particulară în acest scop. Probabil că și veneratul nostru președinte are concepțiile sale estetice, care sânt deosebite de ale noastre, după cum are o erudiție istorică, care îl inspiră într'alt fel decât cum ne inspiră a noastră. Eu ziceam așa: când este o casă veche, pe care proprietarul, vădit, nu o poate îngriji și repara, atunci Statul are dreptul de a expropria această casă veche, pentru a-i păstra caracterul de odinioară. Am procedat așa, fără să existe o lege, cu vechea casă Cantacuzino, devenită Moruzi, de lângă Academia Română. Era vorba ca această casă să se dărâme, pentru ca pe acolo să treacă o stradă, care ar fi mers până la Gară. Vă închipuiți câte ocațiuni de compensații sentimentale ar fi fost cu acest prilej. Atunci noi am spus: este păcat să se dărâme această casă; ar trebui să-i facem oarecare reparații, care, de alminteri, s'au și făcut. Dar s'au făcut așa de răpede, încât n'am putut interveni. Se pare că s'au găsit și unele elemente de împodobire, care au fost acoperite cu tencuială, pe care toată lumea o vede cum cade.

Fiindcă noi nu mai știm să facem tencuială. Ar trebui să facem și o școală de tencuială, unde să se învețe „tencuiologia”, care ar fi foarte folositoare: s'ar putea tencui multe lucruri, s'ar putea tencui și unele obrazuri, care au nevoie de o asemenea reparație. Tencuiala cea veche ar trebui garantată științificește, pentru ca, măcar în unele cazuri, să nu se întrebuițeze tencuiala nouă, făcută așa de prost, încât nu resistă la cea d'întăiu umezeală de toamnă.

S'a instalat în această casă un Museu al Bucureștilor, și vă asigur că merită să fie vizitat. Eu m'am apropiat cu multă neîncredere, însă vă pot spune că ce s'a făcut acolo merită toată lauda. S'au salvat o mulțime de obiecte prețioase, o mulțime de vederi ale Vechilor București. Când se va face un catalog ilustrat, acest catalog va fi vrednic să fie în mâinile oricărui om cult.

Și aici să-mi dați voie să fac o parentesă. Foarte multe persoane mi-au făcut onoarea astăzi să vie să mă asculte. Să-mi dea voie să li recomand o carte pe care n'am făcut-o ca să stea acasă, la Comisiunea Monumentelor Istorice, proprietara acestei cărți. Este o călăuză istorică a României, în limba franceză. Pentru foarte mulți din dv., este, de sigur, o revelație. Se chiamă „Guide historique de la Roumanie” și cuprinde vre-o 200 de pagini, în care am pus toată experiența mea de patruzeci

de ani. Până și pietrele de morminte care se găsesc într'o biserică sânt însemnate înăuntru. Însă aceasta este o țară în care cartea o tipărești, crezând că va fi utilă, și este ca și cum ai fi aruncat-o în apă. Mai toate exemplarele sânt acolo. Cred că și Comisiunea Monumentelor Istorice ar trebui mai bine să le distribuie gratuit decât să păstreze aceste cărți care nu sânt puse la dispoziția nimănui. Am făcut și un format mic, încât ar putea s'o ia cineva în buzunar, când pleacă în automobil. Am făcut-o nu pentru mine, ci pentru alții.

Va să zică avem câteva case de salvat, care însă trebuiesc păstrate puțin în mediul lor de grădină. Să-și închipuie cineva că o casă de modă veche poate să fie legată de o altă casă, aceasta înseamnă să nu-i cunoască rostul, și aceia cari cu îndârjire s'au aruncat asupra grădinilor din centrul Bucureștilor, care sânt o podoabă a orașului, nu-și dau sama de ce fac. Să compare cineva orașul iarna și orașul primăvara și va vedea imediat necesitatea de a păstra aceste grădini, care constituie un element de estetică al Capitalei României.

Casele acestea deci trebuiesc păstrate cu ceia ce formează adevărata lor frumuseță. Distrugătorii grădinilor nu s'au gândit la un lucru: în Apus toate tendințele de înoire a orașelor, de igienizare a orașelor merg către orașul-grădină. Va veni o vreme când vom căuta și noi să facem la fel, fiindcă noi sântem bucheri târzielnici; un lucru trebuie să înceapă în Apus pentru ca să venim și noi, după douăzeci de ani, să-l imităm, cu pretenția de a-l fi descoperit. Douăzeci de ani după ce se vor întemeia orașele-grădini în Apus vom veni să refacem grădinile, pe care astăzi le-am distrus, ca să fim la nivelul Apusului.

Iată deci un lucru care se cere făcut: etichetarea, până și în cele mai depărtate mahalale, a caselor cu vechiu caracter românesc și obligația pentru proprietar de a nu le sacrifica. În Strada Armenească era o foarte frumoasă casă, aceia a lui Melic, care a fost, cu sacrificii, scutită de reparațiuni. Mi-e frică să mai trec pe acolo, gândindu-mă la ce ar fi făcut noul proprietar cu această casă, pe care d. Melic a căutat s'o păstreze cum era în vremea veche.

Au rămas așa de puține case din vechea Capitală, a Terii-Românești, încât cea mai mare grijă se cere pentru a le păstra, măcar că niște exemplare rari de ceia ce a fost generalitatea locuințelor în oraș, atunci când orașul era vrednic de atenția călătorului apusean.

Dar, pe lângă aceasta, din Vechii București au rămas bisericile și aici se pune întreaga chestiune a bisericilor bucureștene, pe care o aduc aici, fără să am nicio puțință de a transforma această dorință, de natură estetică și pioasă în realitatea în care ar trebui neapărat să se transforme.

Bisericile acestea erau odinioară mai mari decât căsuțele d'împrejur ele dominau orașul. Aceasta, din nenorocire, astăzi nu se poate, pentru că nu poți să împiedeci pe cineva, care este la o anume distanță de o biserică, să ridice o casă care, dacă ar avea trei rânduri, a distrus cu desăvârșire perspectiva bisericii. Americanii au avut această problemă înaintea lor și au rezolvat-o într'un fel naiv și copilăros. Ei sânt mari tehnicieni, dar au o nevinovăție de spirit extraordinară, pe care este bine că ei nu o sacrifică cerințelor timpului nostru. Aceasta îi face foarte adese ori simpatici, așa că li ierți acele sky-scrapers pentru această frescheță de spirit. Ei au făcut așa: au păstrat biserica și i-au făcut un turn, care are în vârf o suliță și sulița aceasta se tot ridică în măsura în care vecinii ridică etajele, așa încât biserica este mică jos, iar această suliță se tot suie, se tot suie până la nivelul casei de treizeci, patruzeci, cinzeci de rânduri, ceea ce este absurd. Aceasta servește ca să arăte credincioșilor unde este biserica, dar, evident, efectul este și comic și deplorabil.

Acosta noi nu o putem face; dar putem face altceva. Cele mai multe din bisericile acestea au încă loc în jurul lor. Este însă un lucru, care trebuie cercetat. Sânt sigur că locurile care încunjură bisericile sânt în mare parte usurpate. Este prin urmare a se cerceta, juridicește, unde este usurpație și usurpatorul trebuie înlăturat și, unde se poate, casa lui dărâmală. Sau, pentru folosul bisericii, clădiri de jur împrejur, cum este în Piața Florilor, unde stă biserica Curtea Veche. Înțeleg pentru moment, până vom termina reparațiile ce sânt de făcut acolo, să aibă oarecare venituri de la florari, dar nu înțeleg ca, pe urmă, să se păstreze aceste clădiri, de un caracter provisoriu, mai durabil decât celelalte. La rigoare s'ar putea face un etaj de flori, însă la un nivel așa de jos, fără niciun fel de împofofonare, încât să nu împiedece vederea bisericii. Sânt lucruri care se pot face foarte bine.

În cazul când particularii sânt acolo pe basa unui titlu de drept, cum mi se pare că este cazul pentru Biserica Doamnei a lui Șerban-Vodă, din fața Legăției rusești, trebuie să se impună

acestor proprietari anume obligații. În ce privește Biserica Doamnei, casele cele mai urâte s'au îngrămădit din toate părțile și zugrumă biserica. De atâtea ori am intervenit pentru ca murdăriile tuturor acestor birouri și restaurante să nu fie aruncate în fața ei. Am izbutit cel puțin să fac un fel de mic zid de apărare în jurul acestei clădiri, care, de altfel, este foarte simpatică. Pe acești proprietari de acolo nu-i poți înlătura, dar cel puțin li poți impune anume datorii de religiozitate, oricare ar fi religia lor, fiindcă toate religiile se asemănă puțin și trebuie să se respecte una pe alta. Să li se impune anume datorii de bună-cuviință și religiozitate, când ei se găsesc în jurul unei biserici.

Nicio biserică nu trebuie dărâmată. De câte ori a venit la Comisiunea Monumentelor Istorice o cerere de a se dărâma o biserică, de atâtea ori ne-am împotrivit cu toată hotărârea.

Dar noi nu avem banii trebuitori pentru a salva pe unele din ele. Iată una pe care aceia cari sânt aici — și sânt și oameni cari au avere și influență și cari, ascultând aceste cuvinte, ar putea spune dacă în adevăr am reușit să capăt o convingere—, ar trebui să-și unească silințele pentru a scăpa astfel de monumente: este biserica Scaune, acum un adăpost al tuturor pungășilor, cari intră acolo ca la ei acasă.

Cineva îmi spunea că se poate intra acolo și pe fereastă, așa că degeaba s'ar închide ușa. Este o biserică zidită la începutul secolului al XVIII-lea. Are o catapeteasmă de toată frumuseța. Biserica aceasta poate fi întrebuințată. Ni-au cerut-o soțiile proștilor din București, ca să facă acolo, în curte, un așezământ. Comisiunea Monumentelor Istorice a spus: da, dar, natural, noi nu putem aștepta cu anii o clădire, care nu se anunță prin niciun fel de strângere de bani. Eu am avut un gând, pe care îl păstrez și acum și voiu reveni la Comisiune asupra lui. Anume, noi am comis neiertata greșală de a da Albanesilor, trecător, dar ei socot că li-am dat-o definitiv, Biserica dintr'o zi, care se găsește în mijlocul Bucureștilor, peste drum de Teatrul Național. Este tipul bisericii bucureștene din epoca brâncovenească, clădită de Doamna Marica a Domnului martir. Îmi aduc aminte că un coleg al meu de la Universitate, trecând pe acolo, mi-a zis: când dărâmați d-voastră biserica aceasta? Și, atunci, a trebuit să-i fac o mică conferință, arătându-i că biserica aceasta întrupează în ea punctul final la care a ajuns dezvoltarea arhitecturii românești. La pridvor s'au a-

daus acum tot felul de geamlăcuri și fierării, care trebuie desființate. Dar colonia albanesă a căpătat această biserică pe vremea când nu exista un Stat albanes și intenția mea este să rog stăruitor această colonie să ni redea biserica. Li-am putea oferi biserica Scaune, dacă și-ar lua îndatorirea să o repare, dar și pe aceasta să o considere tot provisoriu, până când vor fi în stare să-și clădească o biserică.

Prin urmare bisericile acestea sânt a se conserva; dar nu în mijlocul unei piețe, căci o biserică în mijlocul unei piețe este expusă totdeauna să fie murdărită și profanată. Pe copii nu-i poate opri nimeni, mai ales pe cei aparținând unei alte religii, să întrebuițeze pridvorul unei biserici care nu este în legătură cu religia lor ca locul unde își fac ștregăriile. Dar aceasta nu se mai poate! Aici nu e vorba de un sentiment de antipatie față de o parte importantă a populației bucureștene, pe care am dori-o să fie cât mai românească; este vorba de faptul că noi vrem să păstrăm clădirile noastre religioase și să le punem în mediul în care se cuvine.

Orice biserică trebuie să aibă un venit, din care să poată trăi. Înainte vreme, pe lângă fiecare biserică erau anume clădiri, care-i constituiau un venit destul de important. Eu am apucat încă la biserica Zlătari prăvăliile d'împrejur, din care se hrănia biserica, prăvălii care și astăzi s'ar putea face, însă joase, ca să nu ia vederea bisericii. În astfel de împrejurări bisericile ar putea avea o autonomie financiară, putându-se hrăni din aceste prăvălii. La spatele lor ar fi plantații. Și, apoi, nu trebuie să între cineva în casa lui Dumnezeu așa cum întră la un particular. Nu ni-ar plăcea nouă să între cineva la noi de-a dreptul din stradă, așa cum se întră în cele mai multe din bisericile bucureștene. La noi era la biserică, mai înainte, un fel de mister, care acum s'a desființat. Odată ce punem religia în condițiile unei table de logaritmi, atunci, natural, că tot ce religia provoacă în sufletele omenești, dispăre. Înainte vreme era acea atmosferă deosebită pe care cei vechi știau s'o deie oricării biserici, era acea obscuritate, era acel vag miros de tămâie, care părea legat de preoția însăși. De aici acea necesitate de a vorbi în șoapte.

Nu pot în de ajuns să protestez aici — și aș face-o oriunde —, împotriva încă unui păcat față de vechile noastre datini. Bisericile prefăcute într'un fel de reclamă pentru preot, bisericile în care se ard lumânări de dimineață și până seara,

în care se face apel la un fel de misticism nesănătos, de cultură catolică degenerată, cum se întâlnește numai în țările în care catolicismul provoacă o adevărată boală a sufletului. Bisericele în care, prin mijloace neiertate, se câștigă credincioșii, făcând cu dânsii un fel de demagogie și în același timp o stricare a echilibrului sufletesc, de care au nevoie și credincioșii cei mai pioși, bisericile acestea nu aparțin tradiției noastre. Și eu regret adânc că nu se găsește în conducerea centrală a Bisericii destulă autoritate pentru ca un preot care face teatru la biserică să fie luat frumos de guler și dat afară și, în locul preotului acestuia tânăr, care strică datinile bisericesti, să se aducă, dintr'un fund de sat, un preot bătrân, ca să învețe preoții aceștia tineri care este adevărata noastră ortodoxie, fără reclamă.

Iată ce a rămas din acești Vechi București. Ce putem salva, în ce privește clădirile, să salvăm; ceia ce se ruinează în așa fel că să nu se mai poată face nimic, să-l adunăm de oriunde, din case particulare, din poduri, din biserici și Museul acesta, care a început în casa Moruzi, să concentreze în adevăr toate rămășițele care n'ar mai putea fi încheigate într'o zidire. Este așa de prețios orice a rămas din trecutul nostru, încât nimănui nu-i este îngăduit, nu numai să-l strice și să-l piardă, dar, în unele cazuri, nici să-l fie acasă la dânsul. Imi aduc aminte de prefața unui catalog de Museu din Atena, în care se spunea că este o datorie pentru oricine are lucruri de un interes mai larg decât persoana sa, decât familia sa, ca aceste lucruri să le dăruiască imediat Museului, unde să fie spre folosul tuturor. Aceasta în locul vechiului sistem de a lua lucrurile din biserici sau din Musee și a le ținea el însuși acasă, la el, ceia ce este o hoție practică foarte mult de unele doamne, dar și de unii domni. Eu însumi am asistat la un moment de acestea penibile, în care ministrul Instrucțiunii întovărășia o elegantă și simpatică doamnă și-i oferia dintr'o biserică, de față cu mine — care nu puteam împiedeca nimic, fiindcă nu eram pe atunci președintele Comisiunii Monumentelor Istorice—, îi oferia acestei doamne lucrurile care-i plăceau. Dar chiar mie mi s'a întâmplat că persoane de tot sus au arătat dorința de a avea anumite lucruri. Am zis: da, pentru câteva săptămâni, ca să vă faceți o copie și pe urmă să revină înapoi la biserică. Și am intervenit odată, se uitase; am intervenit a doua, a treia oară. Evident, am

fost socotit ca un om lipsit de spiritul de curtenire, pe care il au alții, dar obiectul a fost restituit.

În felul acesta noi vom face, măcar acum în ceasul al unsprezecelea, ceia ce trebuia să facem de la început și n'am făcut și sântem răspunzători colectiv pentru o întreagă generație. Noi nu sântem răspunzători numai prin ceia ce facem noi, ci obrazul nostru, al tuturor, este în legătură cu ceia ce face generația noastră. Și eu, în orice cas, am ținut ca, obrazul meu, să mi-l spăl și cu această ocașie.
